

Бұл - мән жағынан қосуға қарсы тәсіл. Аудару үстінде түпнұсқадағы мағыналық тұрғыдан басы артық сөздер, оларды алып тастаса да, мағына – мазұнды өзгеріске ұшыратпайтын, тым болмаса, нұқсан келтірмейтін сөздер түсіріліп тасталуы мүмкін.

Мұндай басы артық сөздер плеоназм құбылысына байланысты болатыны байқалады. Мысалы, *The proposal was rejected and repudiated.*

Ұсыныс қолдауын таппады.

Қазақ тілі синтаксистік құрылысының бір ерекшелігі сол, салалас құрмалас сөйлемді құрастырушы сыңарлардың жалғаулықты, жалғаулықсыз болуы көбіне мағына өзгерте бермейді. Қалай десек те, аударманың нәтижелі болуы аудармашының тілдік білімі, аялық білімі, контексті түйсінуі, филологиялық білім мен шығармашылық талантына байланысты болатыны даусыз.

Әдебиеттер:

1. Виссон Л. Синхронный перевод с русского на английский. – М.: Изд-во «Р. Валент», 2003.

2. Чернов Г.В. Теория и практика синхронного перевода. – М., 1978.
3. Ширяев Л.Ф. Синхронный перевод. – М., 1979.
4. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. – М., 1980.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М., 1996.
6. В.М. Илюхин. Стратегии в синхронном переводе. – М., 2001.
7. И.А. Зимняя, Г.В. Чернов. Вероятностное прогнозирование в процессе синхронного перевода. – М., 1973.
8. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М., 1996.
9. Швейцер А.Д. К вопросу о наиболее рациональной схеме синхронного перевода. “Тетради переводчика”. – М., 1967.
10. Чернов Г.В. Коммуникативная ситуация синхронного перевода и избыточность сообщения. – “Тетради переводчика”. – М., 1975.
11. Гурин И.В. “Приемы речевой компрессии при синхронном переводе с русского языка на английский”. – М., 2008.

Данная статья посвящена видам переводческих трансформаций и правилам использования их в процессе перевода с английского на казахский язык.

This article investigates the types of translation transformations strategy in translation process from English into Kazakh languages.

Қарсы мәнді құрмалас сөйлемдер

Ә. Ә. Ақкөзов

ОҚПУ-дың ф.ғ.к., доцент, Шымкент, Қазақстан

Аннотация. В статье рассматривается сложное предложение со противительным значением. Дается структурно-семантический анализ формирования данной категории.

Қазақ тіл білімінде қарсы мәнді құрмалас сөйлемдер бір кездері «ереуіл», «қайшы» салалас деп, кейіннен «қарсылықты салалас», «қарсылықты бағыныңқылы сабақтас» деп аталған болатын. Ал А. Байтұрсынұлы қарсылықты салалас құрмалас сөйлемді «қайырыңқы» деп атаған. Қарсы мәнді құрмалас сөйлемдердің компоненттері бір-біріне қарама-қарсы келетін әрекеттерді, оқиғаларды баяндайды. Біздің ойымызша, «Қарсылықты салалас сөйлем мен қарсылықты бағыныңқылы сабақтас сөйлемді сыңарлары қарсы мағынада келетін құрмаластарды жасаудың әр түрлі тәсілдері деп қарауға болады. Болашақта қазіргі қазақ тіліндегі құрмалас сөйлемдер жүйесі басқа қырынан, мағынадан оны жасаушы тұлғаларға қарай жүретін

тәсілмен қарастырылатын болса, онда қарсы мәндегі сабақтас, салалас сөйлемдер бір деңгейге топтастырылатын болады» [1,720 б.]. Мағынадан тұлғаға бағытталған осы тәсілді пайдалана отырып, қарсылықты салалас құрмалас сөйлемдер мен қарсылықты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлемдерді қарсы мәнді құрмалас сөйлемдер құрамында бірге қарастырамыз.

Қарсы мәнді құрмалас сөйлемдер құрамындағы алғашқы компонент баяндаушының тиянақты, тиянақсыздығына, алғашқы сыңарда айтылған ойдың аяқталмаған, аяқталғанына қарай қарсылықты салалас және қарсылықты бағыныңқылы сабақтас болып екі құрылымдық-мағыналық парадигмалық топ құрайды. Мысалы:

Қарсылықты салалас құрмалас сөйлем

Қыздың онымен билеуге тіпті зауқы соқпап еді, анау қадалып тұрып алды (О.Бөкеев).

Қарсылықты сабақтас құрмалас сөйлем

Сөкен қала мәселесін басқарамын десе, үлкен басқарма келіспеді (Н.Қазыбеков).

Компоненттердегі қарсы мән бірінші компоненттегі предикатқа екінші компоненттегі предикат қайшы мәнде келу арқылы, бірінші сыңарда баяндалған оқиғаның күтілетін нәтижесі екінші компонентте жоққа шығарылу арқылы немесе қарсы мәнге құрылу арқылы, екінші сыңарда белгілі бір ой айтылады, бірақ ол мәні жағынан бірінші сыңарда айтылған ойға қарсы мәнде болу арқылы құрылады.

Салалас құрмалас сөйлемдер құрылымына

Жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем

Дьяков ендігі жерге тіл табысып кетерміз деп дәмеленіп еді, бірақ ол ойлағаны болмады (Ә.Нүрпейісов).

Жалғаулықсыз салалас құрмалас сөйлем

Тәңірберген бірер рет тіл қатып еді, Еламан үндемеді (Ә.Нүрпейісов).

Жалғаулықты қарсы мәнді салалас құрмалас сөйлемдердің жасалу жолдарын төмендегідей парадигмаларға топтастыруға болады:

1) Бірінші компонентінің баяндауышы болымды, екіншісінікі болымсыз тұлғамен беріліп, айтылып тұрған іс-әрекет, оқиға арасында қарама-қарсы мән туғызады.

Мысалы, *Алдымызда жүз саржан шамасында Үсімбектің үйі түрп, бірақ Шұға көрінбейді (Б.Майлин).*

2) Екінші компонент баяндауышы болымсыздық мағынадағы емес, жоқ сөздер арқылы жасалады. Мысалы, *Күңгір дауыс құлағымға келеді, бірақ маған жауап қайтарған ешкім жоқ (Ғ.Мүсірепов).*

3) Бірінші компонентінің баяндауышы болымсыз, екіншісінікі болымды тұлғамен беріліп, айтылып тұрған іс-әрекет, оқиға арасында қарама-қарсы мән туғызады.

Мысалы, *Жұрттың көбі елемейді, бірақ бұл ішінен жіпке тізіп отырады (С.Сейфуллин).*

4) Бірінші компонент баяндауышы болымсыздық мағынадағы емес, жоқ сөздер арқылы жасалады. Мысалы, *Барактың таяу маңында ел жоқ, бірақ әр жерде бытырап, жатқан сағым көтерген малдар көрінеді (С.Сейфуллин). Ешкімге де мұның қызының асы деп*

қарай жалғаулықты, жалғаулықсыз салалас құрмалас сөйлем болып екі құрылымдық парадигмаға жіктеледі. Жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдердің құрамындағы компоненттер *бірақ, дегенмен, алайда, әйтсе де, әйткенмен, сонда да* сияқты жалғаулықтар арқылы байланысады. Ал жалғаулықсыз құрмаластар компоненттері ешқандай жалғаулықсыз, арнайы баяндауыштың тұлғалары арқылы байланысады. Мысалы:

ешкім айтқан жоқ, бірақ бәрі де сол екенін іштерінен білді (М.Жұмағұлов).

5) Қарсылықты салалас құрмалас сөйлемнің бұл түрінде екі компонент баяндауыштары да болымды тұлғада келеді, алайда *бірақ* жалғаулығы арқылы қарама-қарсылық мән жасалады. Мысалы, *Ол маған айыбын жууға уәде беріп еді, бірақ мен уәдемді бұзам (Ә.Тұрманжанов). Жергілікті әкімдер әрең дегенде он-он бес бала жинап тапсырды, бірақ олардың бәрі кейін ауылдарына қашып кетеді (Ғ.Ахмедов).*

Жалғаулықсыз қарсылықты салалас құрмалас сөйлем парадигмасы жалғаулықты қарсылықты салалас құрмалас сөйлемдерден жалғаулықсыз, іргелесе жұмсалыуымен ерекшеленеді, ал мағынасы жағынан екі парадигма арасында ешқандай айырмашылық жоқ. Жалғаулықты қарсылықты салалас құрмалас сөйлемнің алғашқы компонентінің баяндауышы еді, екен көмекші сөздерінің қатысуымен жасалады. Жасалу жолына қарай салаластың бұл түрі мынандай парадигмалық қатар түзеді:

1) Құрамындағы компоненттерінің баяндауыштары біріншісі – болымды, екіншісі – болымсыз тұлғамен келеді де, баяндауыш құрамының көсемшеден, қалау райлы етістікпен келуіне қарай екі парадигма құрайды.

-ып, -іп, -п тұлғалы
көсемше + еді

*Жас жігіт менімен қолдаспақ боп астындағы атын **тебініп еді**,
үркектеу жылқы жақындатпады* (С.Мұқанов).

қалау райлы етістік
+ еді

*Ұмтылып арбадан **түсейін деп еді**, Нұрғали басып
жібермеді* (Б.Майлин).

2) Құрамындағы компоненттерінің баяндауыштары біріншісі – болымсыз, екіншісі – болымды тұлғамен келеді. Мысалы, *Ауылда отырып тіпті біз естімейміз, сырт бізден бұрын есімеді* (Б.Майлин).

3) Құрамындағы компоненттерінің баяндауыштары болымды тұлғада келеді, алайда олардың мазмұнынан қарама-қарсылық байқалады. Мысалы, *Жәнібекке ақсақал шара толы қымызды ұсынып еді, хан басын шайқады* (І.Есенберлин).

4) Құрамындағы компоненттерінің баяндауыштары болымсыз тұлғада келіп, қарама-қарсылық мән беріледі. Мысалы, *Мұндай жылқы баласы туганын **көрген де емеспіз, тумайды** да. Мұстафа мен Сілеусін мені өз балаларынан алалап **ұстамайды**, шағын шаруасы мол тұруға **жетпейді*** (С.Мұқанов).

5) Жеке сөздердің салғастырыла жұмсалуды арқылы жасалады. Мысалы, *Ерінген қойсын, ерінбеген алсын* (С.Мұқанов).

6) Ассоциативті антонимдік байланыстар, антоним сөздер жалғаулықсыз қарсылықты салалас құрмалас сөйлем жасауға қатысады. Мы-

салы, *Қызым – үйде, қылығы – түзде. Әйелдің шашы ұзын, ақылы қысқа* (Мақалдар). *Адам көп, адамгершілік аз. Адамға ең қиыны – Адам болу, хайуан болу оп-оңай* (Қ.Мырза Әли).

Компоненттердегі болымсыздық мағынаның берілуімен байланысты қарсы мәнді құрмалас-тар компоненттерінің орналасу мәселесі шығады. Қ.Есенов көрсеткен компоненттердегі қарсы мәнді білдіруде болымды компонент пен болымсыз компоненттің орналасу тәртібін төмендегідей парадигмалық қатарларға жинақтап беруге болады:

1) болымды компонент – болымсыз компонент;

2) болымсыз компонент – болымды компонент;

3) болымды компонент – болымды компонент;

4) болымсыз компонент – болымсыз компонент [2, 35-36 бб.].

Қарсылықты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлемдер жасалу жолдарына қарай мынандай үш парадигма құрады:

шартты рай арқылы жасалған
қарсылықты бағыныңқылы
сабақтас құрмалас сөйлемдер

*Бейсен «норма керек, норма» **десе**, Жақып,
қырамысың елді, тәрбиелеу керек» деп тұр* (Ғ.Мұстафин).

есімше арқылы жасалған
қарсылықты бағыныңқылы
сабақтас құрмалас сөйлемдер

*Қыстың басы тақау **болғанымен**, әлі қар түсе
қойған жоқ* (М.Әуезов). *Жаудың өте қатты
қарсылық **көрсеткеніне қарамастан**,
жігіттер алға басуда еді* (М.Фабдуллин).

көсемше арқылы жасалған
қарсылықты бағыныңқылы
сабақтас құрмалас сөйлемдер

*Туысқан **бола тұрып**, осындай бір-біріне өш
адамдарды көргенім жоқ* (Х.Есенжанов).

Олардың баяндауыштары мынандай тұлғаларда келіп жасалады:

1) шартты рай тұлғасы арқылы (-са, -се);

2) шартты рай тұлғасына *да, де* дәнекері тіркесу арқылы;

3) көмектес септікті есімше тұлғасы арқылы;

4) барыс септікті есімшеге *қарамастан* сөзінің тіркесуі арқылы;

5) көсемше тұлғасы арқылы (-а, -е, -і).

А.Аманжолов сонымен бірге қарсылықты мән беруде салыстырмалы мәні бар, бірақ қарсылықты мәні басым болатын екі тұлғаны көрсетеді:

1) *-ғанша*;

2) *-мақ түгіл* [3,47 б.].

Қ.Есенов қарсылықты бағыныңқы сабақтас сөйлемдерді реалды қарсылықты бағыныңқы және ирреалды қарсылықты бағыныңқы деп екі мағыналық парадигмаға бөледі [2,87 б.].

Реалды қарсылықты бағыныңқы сабақтас сөйлемде қарама-қарсы айтылған мазмұндағы оқиға желісінің орындалғаны немесе орындалып жатқаны баяндалады. Мысалы, *Қанша ашу шақырам десе де, Жәуке тыңдап отыр осы әнді* (Б.Майлин). ... *аяқ кезде көзде жас болмаса да, өтірік анда-санда бір бақырып қойып жатыр* (М.Әуезов). *Салт аттылар мен ат шана өтіп кетсе де, Әбдірахман терезеге сүйеніп ұзақ тұрды* (Х.Есенжанов).

Ирреалды қарсылықты бағыныңқы сабақтас сөйлемде түпкі нәтижелі істің орындалмағаны көрініп тұрады. Мысалы, *Мен айтсам, қарысып тыңдамайды* (Б.Майлин). *Бұл жөнінде екі кездесу болса да, советник Кошкинді өз ырқына көндіре алмады* (М.Әуезов). *Кейде ондай танаптар бола тұра, жерінің топырағы қолайлы келмейді* (С.Мұқанов). *Алтын-күміс ақша ұстанған бай болса да, өлікке кебін бермеген сараңдар бұл* (Д.Досжан).

Р.Әміров ауызекі тілге тән қарсы қатынасты білдіретін құрмалас сөйлемдерді үш құрылымдық парадигмаға бөліп қарастырады:

1) Қарсы мәнді құрмаластың бірінші компонентінде препозициялық компонент ретінде бұйрық рай формасындағы баяндауыш-етістіктері бар жай сөйлемдер тұрады да, ал екіншісінде сөйлемнің баяндауышы келер шақ пен өткен шақ етістігінен болады. Мысалы: *Қандай айнымайды-ау деген дос болсын, әуелі бір бөлеге сүңгітіп алып, өзі айырып алған кісі болып, өз досының мойнына есептеп ұпай салады* (М.Әуезов). *Қанша шұбарламасын, одан кітабы жақсы болмайды. Ауылнай болмақ түгіл, тіпті уез болысын да тыңдамаймын* (Б.Майлин). *Қанша жалынбасын, мен айтқанын істемедім*.

Мысалдардан көріп отырғанымыздай, бұл түрге жататын құрмалас сөйлемдер эмоционалды ойды білдіру қызметін атқарады. Эмоционалды қызметті білдіруде *қандай, қанша,*

қашан, тағы басқа экспрессивті мазмұнды сөздер қатысады.

2) Сөйлемдердің препозициялық құрамдас бөлігі ретінде біртекті алтернативті мағынадағы баяндауыштың енгізілуімен анықталады, баяндауыш рөлінде *-ар, -ер*-ге аяқталатын есімшелер немесе бұйрық формасындағы болымды-болымсыз етістіктер болады. Мысалы: *Жақсы болсын, жаман болсын, өзіңнің ұнатып тигеніңді айтсаңшы* (Б.Майлин). *Келер, келмес, бірақ мен оны шақырамын. Дүйсеке айтсын, айтпасын, малын Сиқымбай ұрлаганын Есімбай жақсы білетін* (Ғ.Мұстафин).

3) Ауызекі тілде *-тын, -тін-ге* аяқталатын баяндауыш-есімшелі жай сөйлемдер бір құрамдас бөлік ретінде қарсылықты сөйлемді білдіреді.

○ Кімсің сен, маған нұсқау беретін (Ж.Еділбаев).

○ Оу, мынауыңыз қалай, Әлеке, танысу аяқты аппақ ішпей ме екен.

○ Інішек, жол-жосықты мен де білемін. Денсаулық көтермейді.

– *Өзім-ақ сілтей берейін онда, қысылып-қымтырылатын, бөтен көз жоқ қой мұнда* (Ж.Еділбаев) [4, 140-143 бб.].

Әдебиеттер:

1. Қапалбеков Б. Қарсылықты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлемдер // Қазақ грамматикасы / Жауапты ред. Е.Жанпейісов. – Астана: Астана полиграфиясы, 2002. – 783 б.
2. Есенов Қ. Құрмалас сөйлем синтаксисі. – Алматы, 1995. –136 б.
3. Аманжолов А. Опыт классификации уступительных конструкций в современном казахском языке // Известия АН КазССР. Серия общественная. –1973. – № 6. – С. 14-29.
4. Амиров Р.С. Особенности устной разговорной речи в организации сложносочиненных предложений // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. – 1971. – №1. – С. 72-73.

In the article considered the compound sentence with adversative value. The structural-semantic analysis is given to formation of this category.